

S Z E M L E

A MŰVÉSZ - KRITIKUS ELVEI

Somlyó György: *A költészet évadai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1963.

Úgy tetszik, a kritika sokkal kevésbé prózai műfaj, mint mondjuk a széppróza. Szenvedélyt, állásfoglalást követel művelőjétől, vagyis egyetlen szókapcsolatos fogalommal meghatározva: szenvedélyes állásfoglalást követel, ha a kritikus igényt tart a baudelaire-i művész-kritikus, azaz fordítva: a kritikus-művész címére. Ezt a gondolatot sugallja Somlyó György kritikákat, jegyzeteket (a kritikáról), esszéket tartalmazó kötete.

A látszólag túlságosan elvonatkoztatott formula, Somlyó művében egy mindennapi kritikai gyakorlat alkotta konkrét alapon, egy olyan kritikai szellemen nyugszik, melynek a gondolatsort elindító alaphibája az, „hogyan alkotó írónk tevékenységében mind kevésbé engedte megnyilvánulni a bennük rejlő kritikust; kritikusainkban pedig egyre gyéribbé tette a bennük is élő költőt. Ily módon a kritika egyre kevésbé emelkedik az alkotás rangjára, elveszti művészi jellegét, régen szerzett nemességét az irodalmi műfajok között. Bürokratikus, a szó eredeti értelmében hivatali funkcióvá süllyed”.

De meghamisítanánk a kritika és Somlyó György könyvének elsődleges célját, ha a fenti megállapítást csupán az elferdült, szimplán bürokratikusá vált gyakorlat eredményének tekintenénk. A gyökerek egy része ugyanis általános szférából ered a cél, a módszer, a kritikai elvek örökös problémájának talaján. A tanácstalanul bukdácsoló író szigorú ítélőbírája, útmutatója legyen-e a kritikus, vagy vállalja az olvasót felvilágosító, a legértőbb olvasó, a titkos művészi alkotás kulcsának megfejtője humánus szerepét? Somlyó György költő, és némi rosszmájúsággal, azt mondhatnánk: természetesen az utóbbi elvet ajánlja egyedül elfogadhatónak, és most már minden rosszmájúság nélkül beismerhetjük, hogy ha nincs is teljesen igaza, mindenestre nagyon közel áll az igazsághoz. Mert a két elv kétféle viszonyulást is föltételez. Az elsőt az előreszegzett pallos, a leeresztett sisak-

rostély, a kicsinyeskedő hibavadászat, a kívülállás jellemzi, míg a másik a műalkotás, a művészi munka természetének ismeretével fölvertézve, belülről, az élményből kiindulva, a mű pozitív hatósugarában mindenekelőtt az eredményeket és nem a hibákat mérlegelve mondja ki ítéletét. Somlyó a maga részéről mindig is inkább hajlamos volt „behódolni a művészet varázsának, mint... mindenáron védekező állásba helyezkedni előtte”. Alapállásnak mindenképpen elfogadható. Kérdés azonban, hogy ez a viszonyulás ily módon megfogalmazott kizárólagosságával kellő biztosíték-e az alaposabb elemzésre. Somlyó György magabiztos igennel válaszol, de érvei, az anekdotaszerű kritikai balfogások felsorolása, már jóval bizonytalanabbak. Somlyó azonban nem elégszik meg csupán az üveglábakon álló elméleti megokolással, saját gyakorlatával bizonyít, és a bizonyítás ezúttal már sokkal jobban sikerül.

Őszintén hódol a művészetnek, hódolata tárgyát azonban — megkönnyítve elveinek gyakorlatát, de az egyoldalúságtól sem mentesen — gondosan megválogatja. Aragon, René Char, Quasimodo, Chaplin, Picasso, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula hódolatot érdemlő művei szerepelnek a repertoáron. E kiváló művek varázsában, szinte még az olvasás hevületében, sokszor a hatás alapján rekonstruálja az értékeket. Valóban nem kíván többet az olvasó, igaz, a „legértőbb” olvasó szerepénél.

A maga szabta szerepkör határai között figyelemreméltó munkát végzett. Értékelése helytálló, és egyúttal megdönthetetlenül bebizonyította, hogy az általa meghatározott út nyújtja a legnagyobb lehetőséget, a „kritikus-művész” cím eléréséhez. Az olvasás izalmában fogant, feszültséggel telített írásai élményszámba mennek, és vitathatatlan szépírói értékekkel rendelkeznek: az átlagolvasó kezébe is kucskot adnak a műalkotás titkának megfejtéséhez. Csakhogy Somlyó az olvasás izalmában annyira belefeledkezik a vajúdó művészlélekbe, az alkotás folyamatába, hogy elragadtatásában elhanyagolja az esetenként felszínre hozott — igaz, legjellegzetesebb — értékek rendszerezését, úgyhogy az értékek csoportosítva homályosak, csiszolatlanok, nem eléggé áttekinthetők. Most lenne szükség a kívülálló szakember tárgyilagos mérlegelésére — Somlyó azonban tagadja az effajta kiegészítés indokoltságát.

Így azután az ideális „kritikus-művészből” művész-kritikus lesz, a legértőbb olvasóból pedig legérzékenyebb olvasó, aki annyira átadja magát a műélvezet sodrásának, hogy néha — mint Szabó Lőrinc művei értékelésekor is — a pillanatnyi impresszió elsietett rögzítésével ellentétbe kerül önmagával.

A somlyói recept, éppen azért, mert nélkülozi a receptszerű me-revséget — rugalmas kritikai módszerek alkalmazására ösztönöz, és ami a legfontosabb, igazán tehetséges kritikust és nyílt kiállást követel —, teljes egészében elfogadható. Önmagában azonban, különösen nagyobb igényű tanulmányok írásakor — hiányos, mert a végletekbe csap át; hiányosságát a másik végletből kell pótolni.

(GN)

ESZTÉTIKA ÉS KRITERIOLÓGIA

Sveta Lukić: *Umetnost i kriterijumi*. Prosveta, Beograd, 1964.

Lukić könyvének az az ambíciója, hogy egy komplex elemzésben választ találjon arra, lehetséges-e, és ha igen, akkor hogyan lehetséges racionális nyelvvel megállapítani, leírni és meghatározni a kritériumokat a művészet területén. Az általános esztétikában a kritériumok jelentőségének ez a kiemelése számára főként azért fontos, mert az eddigi filozófiai esztétika elsősorban apriorizmussal és dogmatizmussal vádolható. Így az esztétikai kritériumok is apriorisztikusak és dogmatikusak lettek, ugyanakkor az esztétikaiak parciális területein (például a strukturális elemzések) ezek a negatív komponensek nem játszottak szerepet, így az esztétika integritása került veszélybe, amit napjainkban különböző módon próbáltak megoldani. Az integrális esztétika lehetőségének kétségbevonását hozta magával Dessoire általános művészettudománya, az „allgemeine Kunstwissenschaft” fogalma, de a Dessoire-iskolától függetlenül fellépett az esztétikai nihilizmus irányvonala, amely tagadta az általános esztétika megalapításának lehetőségét is.

Lukić a klasszikus esztétika negatívumainak felvázolása után elveti a fenti elképzelés helyességét, bár egy bizonyos esztétikai szkepticizmus állandó mottóként végigvonul a könyvén. (Ezzel a problémával írásunk másik felében foglalkozunk majd.)

Tagadhatatlan, hogy az az esztétika, amelyet a marxisták vallanak magukénak, tart igényt leginkább az integrális területekre és módszerekre, ám legtöbbször a marxizmus egyik területének az ideológiai és az ideológiai-politikai területnek nyújt döntő szerepet, így ez az általános követelés a kritériumok esetében abszolutizál, ezért végső konzekvenciái dogmatikusak. Ezt az esztétikát nevezhetjük objektivistikusnak is, mert magában foglalja a tradicionális esztétikai dogmatizmust azzal a jellegzetességgel, hogy az általánosság-igény, a „kor ábrázolása, felmutatása stb.” kritériuma egyenlő a szociológiai területtel, tehát az általánosság-igény átcsap saját ellentétébe, az egysíkúságba. Ennek eredményeképpen a kritériumok és a kritériumok gyakorlata, a kritika dezintegrált területű, ezért elveszti a kapcsolatait a művészet integrális területeivel. Fontosnak tartjuk ezzel a tézissel kapcsolatban megjegyezni, hogy napjainkban a kritika másodrendűségéről folytatott vitában, éppen e negatív gyakorlat *általánosítása* miatt, a kritika kritikája a területek és a tartalom kontinuitását hiányolja a művészet-kritika reláción; ez lényegében céltévesztett bírálat, mert a módszerek kontinuitásának hiányáról van szó. Mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a művészet ügyesen integrálja a kritikai módszereket; vegyünk egy távoli példát: az Antonioni- vagy Godard-filmek az esszét foglalják magukba, de a kritika nem képes (a gyakorlatban) átvenni a művészet módszereit, mert mihelyt ezt teszi, lényegi transzformáción esik át: művészet lesz, nem kritika (pl. Matić jó néhány esszéje). E kitérő felmutatta a kritikán át a művészet és a kritériumok viszonyának egyik rendhagyó pillana-

tát, amely Lukić számára is elsőrangú probléma. Amikor ő az „esztétika univerzális szférájáról” beszél, akkor univerzális kritériumokat is implikál, amelyeknek, hogy elkerüljék az egysíkúságot (az arisztotelészi katarzis etikai, a klasszikus esztétika formális, a szocialista realizmus szociológiai egysíkúságát), komplementáris elveken kell nyugodniuk. Lukić szerint ez elérhető, ha a kritériumok 1) eléggé *általánosak* és magukba foglalják a horizontális szférákat (irodalom, film, zene stb.); 2) ha vertikális megkülönböztetésre képesek, azaz különbséget tehetnek a remekmű, az „arany közép” és a giccs között, tehát *tartalmasak*; 3) ha eléggé *elasztikusak*, elismerik saját relativitásukat és megelégszenek a bevezetővel a konkrét kritikai akcióban.

Hogy Lukić ezeket az elveket kielégítse, kénytelen általános és relativisztikus kritériumokat felállítani.

Az első kritérium a *valóság* (stvarnost), beleértve a mikro- és makro-valóságot, tehát a világról és önmagáról való művészetet. Ez a valóság kontemplatív és teóriai variáció, amely nem ismétlődhet meg. (Természetesen Lukić elhatárolja magát a valóság-fogalom bukvalis értelmezésétől, sőt amikor arról szól, hogy a művészet, megvalósulásának pillanatában, kontemplatív és meg nem ismétlődhető teóriai variáció, akkor közel áll azokhoz az elvekhez, amelyeket Eliot fejtett ki a *Tradíció és az individuális tehetség* című esszéjében, azzal a különbséggel, hogy Eliot ezt történelmi perspektívából nézi, Lukić pedig a jelenben dinamikusan nem dogmatikus, de igazoltan normatív. Mindketten föltételezik, hogy a művek kiegészítik egymást és változtatják egymás belső helyzetét; Lukić nyelvén ez annyit jelent, hogy a mű a valóság kritériumával ítélve, kontemplatív és teóriai variáció.)

A második kritérium pedig a *teljesség* (celovitost), amelyen a különböző központok közötti belső kontemplációt érti (emocionális, vizuális, játék stb. központok). Szűkebb értelemben ez jelenti még a kifejezés harmóniáját és a művészeti alkotás struktúrájának egységét.

(Azokban a művészeti formákban, amelyekben a kifejezések nem univerzálisak, jelentkezik egy mesterséges kritérium is, a nemzeti kritérium, amely leginkább az „arany középet” emeli a „nemzeti klaszszikus” rangjára. „Mondhatnánk, hogy a nemzeti, a közepes szinonimája”, írja Lukić, és természetesen a csak nemzeti jelentőségére gondol. A nemzeti kritériumok keltenek legnagyobb zavart az általános kritériológiában, főleg akkor, ha provinciális értékrendszerrel párosulnak.)

A fenti két kritérium kiegészíti egymást. Lukić minden terminológiai elhatárolása ellenére, mindkettőnek van egy közös vonása, amely ezt a kiegészítést lehetővé teszi — az egzaktságra való törekvés. A spekulatív esztétikai elképzelésekkel polemizálva, Lukić a másik véglet határait közelíti meg, az egzakt leíró módszert. Merleau Ponty írta, hogy a dolgokat leírni kell és nem elemezni vagy megmagyarázni. Lukić, amikor a kritériumokat mint leírható dolgokat interpretálja, közel áll ehhez a megfogalmazáshoz, azzal a különbséggel, hogy szerinte a kritériumok többé-kevésbé általánosak és elasztikusak. Ugyanakkor az a követelése, hogy az esztétika egyik centrális kategóriája a kritériológia legyen, szinte némileg a fenomenológiai iskola

hatásait mutatja, noha ez esetben minden merev párhuzam téves lenne.

Sokkal érdekesebb felvetni ennek a magatartásnak az indokait. Lukić a metafizikai esztétikai abszolúttal és a dogmatikus szocialista realista abszolúttal szemben érzékenyen analizálja ezeknek hiányosságait. Így például, hogy csak egyet említsünk, a szocialista realizmus *esztétikai konzervativizmusát* elemzi, amely a legforradalmibb tartalmú és formájú művek kárára (és pillanatnyi tragédiájára) a deklaratív ideológiát helyezi előtérbe. Tehát a kritériumok csődöt mondtak, mert labilisak voltak, az esztétika túlságosan „filozofikus” volt. Ezért az esztétikának szüksége van egy egzaktságra törekvő mércére. A kritériumok stabilitását tehát az esztétikai szkepticizmus igyekszik felállítani. Korunkban (főleg a filozófiában) az ilyen igyekezetek nem ritka jelenségek, és napjainkban is állandóan dominálnak (például a napi kritikáról szóló vitákban). Ezt bizonyítja az a megütközés, amelylyel sokan a napi kritika ellentétes véleményeit és ítéleteit fogadják; ez a szellemi légkör követeli meg azután a kritériumok ellenőrzését. E feladat azonban az esztétika kissé sziszifuszi munkája is. Lukić könyve második részében gyakorlatilag mutatta be a kritériumokat. Ebben a részben az analitikus pillanatok megfogyatkoztak, egy-egy szellemes megállapítás még megjelent, sok polemikus és erősen vitatható értékeléssel (például Čosić és Kontantinović művészi eredményeinek összehasonlítása).

Lukić könyvének két értéke van: az esztétikai problémákat új szempontból világította meg, és számos új jelenségre hívta fel figyelmünket; másik pozitívuma pedig éppen „hiányosságaiban” rejlik: az utolsó fejezetben (*A szocialista esztétizmus egyik variációja*) azt bizonyítja be, hogy a kritériumoknak még elasztikusabbaknak kell lenniük, és lényegesen több esztétikai-történelmi perspektívával rendelkezniük.

Lukić úgy emlékezett meg könyvéről, mint az egyik korszakának lezárásáról. Érdekes, hogy éppen ezzel a befejezéssel indított meg egy újabb termékeny vitát az esztétikai kritériumokról. A befejezés egyben kezdetet is jelent.

(VL)

EGY HASZNOS KÖNYV

Dr. Dušan Čalić: *Automatizacija u tehničkom i privrednom razvoju Jugoslavije*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Az automatizálás Jugoszlávia műszaki és gazdasági fejlődésében. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia kiadása), Zagreb, 1962.

Szerző a zágrábi egyetemen a politikai gazdaságtan tanszékének vezető tanára. Jugoszlávia 100 nagyobb vállalatában — fejlődésük helyzetéről és távlati kilátásairól, a korszerű technika és szervezés alkalmazásának bevezetéséről és az automatizálás kialakulásáról — lefolytatott ankét; a jugoszláv elektronikai, telekommunikációs, auto-

matizálási és magtechnikai bizottság munkája; valamint saját külföldi tanulmányútjai; a különböző hazai vállalatokban szakemberek bevonásával folytatott vizsgálatai; nemkülönben az idevágó jugoszláv és külföldi irodalom alapján részletesen foglalkozik a népgazdaság ezen időszerű kérdésével. Ez az első jugoszláv munka, mely kimerítően elemzi az automatizálás technológiáját és ismerteti társadalmi-gazdasági jelentőségét. Ezért érdekelheti a mérnököket, technikusokat, közgazdászokat, vállalati pszichológusokat, szociológusokat és a rokon szakmájúakat.

Marxista módszerrel, történeti szempontból vizsgálja mások és a saját tapasztalatai alapján a problémát.

Könyvének első részében foglalkozik az automatizálás keletkezésének társadalmi feltételeivel, a termelőerők fejlődésével; beszél a tudomány előrehaladásának jelentőségéről, az atom- és a napenergia szerepéről. Ismerteti az automatizálás fogalmát, jelentőségét a termelésben, a nyersanyag és energia megtakarításában, a beruházások terén, a károk csökkentésében, a dolgozók jobb munkafeltételeinek kialakításában. Külön fejezetben vázolja, hogyan fejlődik az automatizálás a tőkés és szocialista rendszerben, s hogy általában milyen fejlődési fokokat ért el eddig. Foglalkozik az elkészítési idő — az alapvető mozdulatok szerinti — meghatározásának rendszereivel, a transzfer-berendezésekkel, a termelés automatizálásával és komplex automatizálásának távlati tervével, az önműködő gyárra vonatkozó elképzeléssel, a szervomechanizmussal, az automatizálás technológiai fogalmának meghatározására vonatkozó különböző kísérletekkel. Példaképp bemutatja a franciaországi Renault-Társaság műveiben alkalmazott automatizálást, ennek eredményeit, minőségét, költségeit, a szükséges munkaerő típusokat és a munkafeltételeket. További példák: egy angliai acélmű, mintegy 100 nyugat-németországi villamosság-, vegy-, vas- és acél-, papír- és cukoripari gyár tapasztalatai. Külön szól a számológépekről.

A könyv második része az automatizálással és Jugoszlávia gazdasági fejlődésével foglalkozik. Taglalja az automatizáláshoz szükséges feltételek megteremtését, az ország iparosítását és az automatizálás kialakítását, a termelőerők iparosítással való fejlesztését. Részletes elemzést nyújt az automatizálásban elért színtről. Ennek keretében bemutatja az ipar felépítését, mint az automatizálás kialakításának alapját, a villamoserő-gazdálkodást, a bányászatot és az ásványi nyersanyagok előkészítését, az ásványolaj kitermelését és feldolgozását, a fémkohászatot és a többi iparágat. Érdekesek a hajózásban és a vasúti közlekedésben alkalmazott automatizálás lehetőségeiről szóló fejtegetései. Példaként a svédországi Ange város rendező pályaudvarán üzembe állított önműködő teherkocsi-siklató működését ismerteti. Foglalkozik azzal is, hogy az automatizálás miként alkalmazható a híradástájékoztató technológiájában, valamint a mezőgazdaságban és a hadseregben.

Külön fejezet szól az automatizálás további fejlődésének feltételeiről és az 1961—1965. évi gazdasági tervben való szerepéről. Vizsgálja a gazdasági előrehaladás általános feltételeit és az automatizálás fejlődését, a szervezési problémákat.

Figyelemreméltóak az 1961. évi új gazdasági rendszabályok és az automatizálás fejlődése közötti összefüggésről szóló fejtegetései.

Tanulságosak a zágrábi villanyerő gyárban szerzett tapasztalatok.

Áttekintést ad az automatizálás gazdasági alapjára vonatkozó kérdésekről, a gazdasági fejlődés káderproblémáiról, a tudományos intézetnek az automatizálás távlati kialakításában való szerepéről és egyéb ezzel kapcsolatos időszerű problémákról.

Különös figyelmet fordít a termelési folyamatok automatizálásának gazdasági megokoltságára, a rentabilitásra. Jugoszlávia — noha az automatizálás egyenlőtlenül oszlik meg az egyes iparágakban, sőt egy és ugyanazon vállalatban is — a gazdaságilag közepesen fejlett országok közé tartozik. Fejlődésére ösztönzően hat az 1961-ben bevezetett új gazdasági rendszer. A további automatizálás érdeke a jövedelmezőség szempontjából megkívánja, hogy a gazdasági fejlődés a folyamatos sorozatos tömegtermelés irányában haladjon. Ennek a folyamatosságnak viszont nemcsak a munkafolyamatokra és időre kell vonatkoznia, hanem a nyersanyagok teljes technológiai kihasználására is.

Az automatizálás a szocialista közösségben megrövidíti a munkaidőt, és a termékek oly bőségét és választékát nyújtja, hogy mindenki szükségletének megfelelően részesül a társadalmi termékekben, így a munka életszükségletté válik és megszűnik a megélhetés eszköze lenni.

A könyv széles körű elméleti megalapozottsága mellett bő adatdokumentációjával hasznos szolgálatot tesz az automatizálással foglalkozó köröknek.

(PE)